

חזינן איפוא שהוספה על נוסח הברכה לא נקראת עקירת הברכה ולכן אליבא דת"ק שסובר שבבית האבל מברכים הטוב והמטיב ודיין האמת אין זה עקירת הברכה.

א"כ לעניננו בברכה שלישית שהיא דאורייתא ואין לשנותה אם נברך בשבת מנחם ציון ובונה ירושלים הרי שלא עקרנו את הברכה (בונה ירושלים) אלא רק הוספנו עליה, אבל אם נברך מנחם ציון בבנין ירושלים הרי ששנינו לגמרי את תוכן הברכה. (ובפרט לדעת הגר"א ששיטתו בכ"מ שלא נתפרש בגמ' לא לשנות מטבע הברכה, כמו בברכה על ט"ק ובברכה על נקיות ידים ובברכה אחרונה על היין, וכמו שדעתו שאין לומר עושה השלום בעשיית וכן שאותך לבדך ביראה נעבוד במוסף דין"ט, כעדות תלמידו ר"י משקלאוו בפאת השולחן סי' ב' בית ישראל סוס"ק כ"ד).
אחר החכמה 1234567

וכל זה לשיטת הרי"ף ודעימיה שסוברים שנוסח הברכה השלישית משתנה בשבת. אבל דעת המחבר כדעת הראשונים שסוברים שאין לשנות את הברכה משבת לחול וא"כ אם יברך מנחם ציון בבנין ירושלים הרי שזהו נוסח הברכה בין בשבת ובין בחול ואין בזה משום עקירת הברכה. (אבל צ"ע ממש"כ בשו"ע סי' שע"ט דיש שחותמים בבית האבל מנחם ציון בבנין ירושלים, ואולי דעת החותמים כן שאין זה שנוי).

בקשות ותחנונים בשבת וביו"ט

איסור שאילת צרכים בתפילה בשבת הינה הלכה מהלכות שבת התלויים בדיבור אלא שלא נתבארה במקומה, ומתוך כך נותרה כהלכה עמומה המצטירת בעיני רבים כמנהג או חומרא בעלמא, ולא כן הדבר.

א. תנינן (תענית י"ט א') על אלו מתריעין בשבת על עיר שהקיפוח נכרים או נהר ועל ספינה המיטרפת בים ר' יוסי אומר לעזרה ולא לצעקה. ופירש"י (שם י"ד א') דנחלקו אי שרי לצעוק על הני צרות בתפילה או רק לעזרה, ואע"פ דמיירי בפקו"נ מ"מ "אין אנו בטוחים כ"כ שתועיל תפילתנו לצעוק עליהן בשבת" - לשון רש"י שם (ובל"א פי' דנחלקו אי שרי לצעוק ברבים בקו"ר או רק שיהיו מתפללים כ"א בביתו, ולא מצאנו לשיטה זו זכר בפוסקים מלבד תשובת רב שלום גאון בשו"ת מהר"מ רוטנבורג דפוס פראג סי' תר"ג עי"ש). ובברייתא הוסיפו גם יחיד שגדף (שם כ"ב ב') וכן צרת המזונות כשהיא חיי גפש (ב"ב צ"א א').

והרמב"ם (פ"ב משבת הל' כ"ב ופ"א מתענית הל' ו) פסק כת"ק (כך פרשוהו הכ"מ והגר"א ודלא כהב"ח שכ' שפסק כר"י) דעל הני צרות זועקין ומתחננים בתפילה. והביא דבריו הטור בהל' תענית (סי' תקע"ו) וכ' דמסתברא כדבריו, ואף שבהל' שבת (סי' רפ"ח) כ' דאפילו על אלו אין מתריעין בתפילה ובתחינה בשבת אלא מתריעין להשמיע קול שיבואו להם לעזרה, ופשטות דבריו כר' יוסי (וכך אכן

הקשה עליו הב"י), כבר בארו דבריו הב"ח ומהרל"ח בחי' הגהות דכוונתו שם להתרעה בשופר. נמצאנו למדים הלכה פסוקה דאין זועקים ומתחננים בתפילות בשבת על שום צרה חוץ מצרת המזונות או פיקוח נפש כנ"ל, וכן פשוט בשו"ע (סי' רפ"ח סעי' ט וסי' תקע"ו סעי' י"ב י"ג).

צוהר החכמה

ומשמעות הגמ' והפוסקים, מדהביאו דין זה גבי דיני תענית בשבת, דטעמו הוא משום דמצטער ומבטל עונג שבת שהוא חיוב מדברי קבלה מדכתיב וקראת לשבת עונג (עי' ביה"ל ריש סי' רפ"ח). וז"ל הרמב"ם בתשובה (פאה"ד סי' ק"ל) "ובבא יום שבת ויום טוב צריך להיות שמח ונעלז ולהודות לאל אשר נתן מנוחה לעמו ישראל שבתות ומועדים לשמחה לא שיהיה יום תענית וזעקה ויגון ואל יאמר בהם אלא הדברים הנאותים והמשמחים ולהזכיר נפלאותיו אשר עשה עם אבותינו ולנו", עכ"ל. וכן מצינו בברייתא (שבת י"ב א') דנחלקו ב"ש וב"ה דלכ"ש אין מנחמין אבלים ואין מבקרין חולים בשבת וב"ה מתירין, ופירש"י טעמא דב"ש משום דמצטער עם המצטערין, ועוד שם בברייתא הנכנס לבקר את החולה בשבת אומר שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא, ופי' הר"ן שאומר להם שאינו יכול לבקש רחמים עכשיו שע"י כן יעורר בכי ויצטער אלא אומר להם דברי תנחומין שלא יצטערו, והיינו שגם ב"ה מודו דאסור לגרום צער בשבת אלא שמצאו פתח להתיר וכדאמרו שם א"ר חנינא בקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת. והנה בירושלמי (שבת פט"ו הל"ג, הובא ברא"ש ברכות פ"ז סי' כ"ב) תני אסור לתבוע צרכיו בשבת, והוא שם בהמשך לדרשת ר' אבהו "שבת לה' שבות כה' מה הקב"ה שבת ממאמר אף את שבות ממאמר", ומבואר שם טעמא דמילתא משום דאסרו בשבת דיבור שאינו לצורך, וכדאמרו שם מדוחק התירו לשאול שלום בשבת, וכן רשב"י כד הוה חמי לאימיה משתעיא סגין הוה אמר לה אימא שובתא היא, וכ"פ בפנ"מ שם, וכ"ה בבהגר"א סי' ש"ז ס"ק ב' עי"ש וברמב"ם המובא שם. למדנו כאן איסור נוסף שאינו שייך לדין המשנה בתענית, ומצינו לו סימוכין גם בבבלי (ברכות כ"א א') דאמרינן שם טעמא דלא תיקנו י"ח ברכות גם בתפילת העמידה של שבת דלא אטרחוהו משום כבוד שבת. וצ"ע על קה"ע שפי' בירושלמי שם טעם האיסור לתבוע צרכיו דמכלל עונג שבת שיחשוב כאילו כל מלאכתו עשוי, ולהאמור זה אינו.

חזינן איפוא דישנם שני איסורים בענין תחנונים בשבת: האחד איסור תחנונים על צרה קימת והוא משום צער האדם וביטול עונג שבת, והשני איסור בקשות לעתיד שהוא משום אמירה שאינה לצורך וזהו חיסרון בכבוד השבת, וכל איסור בגדרים והיתרים משלו וכמו שיבואר להלן. (שו"ר בטור סי' תר"ב שלמד מהא דאין מריעין בשבת דגם לומר סליחות ותחנונים אסור בשבת של עשי"ת, וזה דלא כמו שנתבאר כאן, ואולי י"ל דבעשי"ת חשיב כאילו מתחננים על צרה שלפניהם וכמ"ש לקמז בשם הב"י ויל"ע).

ב. והנה הדין הראשון של איסור תחנונים על צרה שלפניו גדריו ברורים. דמצינו בו חילוק מפורש בין צרה דפיקוח נפש לבין צרה שאין בה פיקוח נפש, מדפסקו השו"ע והרמ"א (סו"ס רפ"ח) כהר"ן דזועקים ומתחנונים על חולה שיש בו סכנה דהוי כחולה הנרדף מפני רוח רעה דברייתא דתענית כ"ב ב' (ודלא כמהר"י וייל ומהרש"ל דס"ל דרק במקרה שלא כדרך העולם שרי), וזהו מקור ההיתר לומר בשבת "מי שבירך" לחולה שיש בו סכנה. ומאידך מוכח מדברי הר"ן בסוגיא דביקור חולים בשבת (שבת י"ב א') "שאינו יכול לבקש רחמים עכשיו" דכל הסוגיא שם מיירי בחולה שאב"ס, וממילא חולה שאין בו סכנה אסור לבקש עליו בשבת. ולפ"ז אין היתר לומר בשבת מי שבירך לחולה שאב"ס (וכפשטות הרמ"א סו"ס רפ"ח), ואין התוספת "שבת היא מלזעזק ורפואה קרובה לבוא" מעלה או מורידה, דמבואר בגמ' שם שאמירה זו הותרה רק כשהיא לעצמה כברכת המבקר ביקור חולים ולא כתוספת להתיר תחנונים על החולה. וכ"פ בא"ר שם וכך הבין המחז"ש גם בדעת המג"א שם (ודלא כמו שהבין המ"ב, וצ"ע).

ג. אבל בדין השני דאיסור בקשות בשבת רבתה המבוכה. דבהרבה מקומות בתפילה מצינו בקשות ותחנונים גם בשבת, ונהי דאינו ענין לאיסור זעקה על צרה מ"מ צריך לישוב הדבר עם האי דינא דאסור לתבוע צרכיו. וכך באמת שאלו בירושלמי שם מהו לומר בברכת המזון בשבת רענו פרנסנו, וענו דטופס ברכות כך הן, ופי' בפנ"מ דמה שהוא נוסח הברכה לא ישנה ולא אמרו אלא שלא להוסיף בתחנונים על צרכיו כדרך שהוא עושה בחול. והנה ביסוד זה המובא בירושלמי השתמשו כבר התוספות (ברכות מ"ח ב' ד"ה מתחיל בנחמה) והרא"ש (שם) לישוב לשון רחם בברכהמ"ז, ונראה דע"ז נסמך מנהג העולם שלא לשנות מהתפילות הקבועות בסידור התפילה אף שהן מכילות בקשות (עי' שו"ת מהר"מ מינץ סי' פ"ז שכ' דלית פוצה פה שיש מניעה מלומר יהי רצון שתצילני בשבת, וברכי יוסף סי' קפ"ח בשיורי ברכה שכ' דהמנהג פשוט דגם בשבת אורח מברך לבעה"ב כמעשהו בחול ואף זה בכלל טופס ברכות), ולא אסרו בשבת אלא הוספת תחנונים שאינם נאמרים בשאר הימים, וכמו שפי' הפנ"מ. אבל הגר"א נראה שהבין את תירוץ הירושלמי כפשוטו דרק תחנונים שהוקבעו בתוך הברכות שתיקנו חז"ל מותר לאומרם בשבת, אבל תחנונים שאינם בגוף הברכות אף שהוקבעו בסדר התפילה אינן בגדר טופס ברכות ואסור לאומרם בשבת. ולכן נמסר משמו (אמרי נועם ברכות מ"ח) שלא לומר בשבת יהי רצון השני בברכות השחר (אבל הראשון הוא חלק מהברכה וחשיב טופס ברכה), וכן שלא לומר בברכהמ"ז את הבקשות מהרחמן הוא יפרנסנו בכבוד ואילך (הנהגות הגר"א מכת"י בעל הפרדס).

ובאמת שתי שיטות אלו בהבנת המושג "טופס ברכות" - מנהג העולם ומנהג הגר"א - מצינו כבר אצל רבותינו הראשונים. דהנה בתשובות הריב"ש (סי' תקי"ב) נשאל על אמירת אבינו מלכנו בר"ה ויוה"כ שחלו בשבת וכן בשבת שובה, והביא

חילוק מנהגים בקהילות ספרד, והעיד על מנהג אשכנז שא"א בשבת וכך גם דעתו. וכתב שם דמ"מ שאר הסליחות והבקשות הנהוגות לומר בתפילה עצמה בשאר יוה"כ א"צ לשנותם מפני שחל בשבת, ונסמך על הירושלמי דטופס ברכות מותר. וכתב בבאור הדברים שאין איסור שאילת צרכים אלא להוסיף על מטבע הברכה או כששואל לעצמו שלא בתוך ברכה הצריכה לו, עכ"ל. נמצא לפי דבריו שלהתיר איסור שאילת צרכים בשבת בעיני תרתי: א. שהשאילה תהיה בתוך הברכה עצמה הצריכה לו, ב. שלא תהיה תוספת על מטבע הברכה הנהוגה באותן ימים כשחלו בחול, אבל אם מתקיים רק תנאי אחד דהיינו אם מוסיף על מטבע הברכה או כששואל שלא בתוך הברכה אסרו חכמים. והביא דבריו אלו הגר"א בבאורו (סי' תרי"ט ס"ק ט') והיא היא שיטתו. גם הטור (סי' תר"ב) הביא את המחלוקת בין מנהג ספרד שמרבים לומר סליחות ותחנונים בעשי"ת גם בשבת לבין מנהג אשכנז שאין נוהגים כן, ותמה שם על מנהג ספרד שהרי אין מריעין בשבת. והב"י שם נתן טעם למנהגם דהוי כעיר שהיקיפיה גויים דמריעין בשבת לפי שהוא דבר נחוץ (כת"ק דמתניתין דתענית), ה"ה בעשי"ת שהתפילה נשמעת ביותר וגם האדם מוכן להיות דינו נגמר ביוה"כ אין לך דבר נחוץ יותר מזה (וסברא זו היא ע"פ דברי הר"ן בר"ה דף ט. ברי"ף עי"ש). ומוכח מדבריהם שאין להתיר אמירת סליחות בשבת אף בימים שאומרים בהם סליחות כשחלים בחול והיינו כדעת הריב"ש, שאל"כ לא היה מקום לתמיהת הטור ולתירוץ הב"י.

ומאידך מצינו באו"ז (הל' מוצ"ש סי' פ"ט) שכ' דמותר לומר בשבת את הבקשות שרגילים לומר אחר ברכה מ"ז אע"ג דאין זו תקנת חכמים מ"מ כיון שנהגו העולם לאומרו הוי כטופס ברכות. וכן מצינו בחידושי המאירי (ברכות מ"ח ב') דמהיתר הירושלמי "אנו סומכים להאריך בתחנונים שאחר ברכה כגון הרחמן וכו' כדרכנו בחול", והיינו ממש כמנהג העולם שהבאנו לעיל דלהתיר שאילת צרכים סגי בתנאי אחד דהיינו שהשאילה לא תהיה תוספת על מה שהוקבע בימות החול, אבל א"צ שתהיה דוקא בתוך הברכה. אלא שלשיטה זו יש להבין אמאי א"א אבינו מלכנו בר"ה וביוה"כ כשחלים בשבת (רמ"א סי' תקפ"ד סעי' א' וסי' תר"ב סעי' א' וסי' תרי"ט סעי' ג') והרי אין בזה הוספת תחנונים מדאומרים אותו גם בימות החול, והיה מקום לאומרו כשם שאומרים את הפיוטים שבתפילה (ולשיטת הגר"א לק"מ שכן הפיוטים הם בתוך התפילה עצמה משא"כ אבינו מלכנו שאומרים אחר התפילה). ובאמת מקשה כן הלבוש (סי' תקפ"ד סוף אות א'), ומביא י"א שהוא מפני שאין מריעין בשבת ודוחה אותם שהרי הרבה פיוטים של תחינה וסליחה אומרים, ומוכח שהבין כמש"כ לעיל בשם האו"ז והמאירי ולא חילק בין תחינות שבתוך התפילה לתחינות שלאחר התפילה, ותירץ דאבינו מלכנו נתיסד כנגד ברכות אמצעיות שעיקר תיקונם לא היה אלא בחול לפיכך כשחלים ר"ה ויוה"כ בחול אומרים אותו משא"כ כשחלים בשבת.

ד. עוד מצאנו היתר נוסף בדין איסור בקשות. דהנה בענין תפילת יקום פורקן בשבת, שהיא תקנת הגאונים לברך בשבת, כשהכל נמצאים בביהכ"נ, את כל הציבור ובפרט את הת"ח והעוסקים בצרכי ציבור, כתב הרמ"א (סו"ס רפ"ד) דאין בזה משום איסור תחינה בשבת (ומשמע מבהגר"א שם שמסכים עמו). והסביר הלבוש דאין זה תחינה אלא ברכה, ונראה דכוונתו דתחינה היינו בקשה שמבקש על עצמו ואילו ברכה היינו שמבקש על אחרים (ופשיטא שאם כולל עצמו עם המתברכים שאינו בכלל היתר זה, וכמו בברכת האורח שאחרי ברכה מ"ז). ובזה יש לישב גם מה שעושים "מי שברך" לעולה לתורה (נזכר ברמ"א סי' ש"ו ס"ו). ובהגהת הגר"א לליפקין על ס' אמרי נועם (ברכות מ, ח ב') נשאר בזה בצ"ע, והנלע"ד כתבתי.

ה. והנה בהא דאין מתריעין בשבת מצינו במפורש ברמב"ם ובטור הנ"ל דה"ה ליו"ט. ובפשטות אין מקום לחלק בין שבת ליו"ט גם בדין אמירת בקשות ותחנונים, דמשנה מפורשת היא (ביצה ל"ו ב') כל שחייבין עליו משום שבות בשבת חייבין עליו ביו"ט אין בין יו"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד, וכ"ה להדיא בתשובת הרמב"ם (פאה"ד סי' ק"ל). וז"ל הפמ"ג בפתיחה לסי' ש"ח דכל מה שאסור בשבת דיבור והילוך חול ה"ה ביו"ט דכשם שעונג יו"ט שוה לשבת דכתיב לקדוש ה' מכובד ויו"ט בכלל ה"ה ממצוא חפצך ודבר דבר, וכ"כ בחי"א כלל פ' דין א'. וא"כ באנו במבוכה גדולה אמאי אסרו אמירת אבינו מלכנו דוקא בר"ה שחל בשבת ולא בכל ר"ה. ובאמת מצינו במג"א (סי' קכ"ח ס"ק ע'), הובא במ"ב סי' ק"ל ס"ק ד') שלמד מזה לחלק בין שבת ליו"ט לענין אמירת רבש"ע שאומרים על החלומות בשעת ברכת כהנים, דביו"ט כשלא חל בשבת אומרים אותו דלא קפדי כולי האי שלא לומר בו תחינות, וכשחל בשבת א"א אותו כשם שא"א א"מ כשחל ר"ה בשבת (וכך הוא גם מנהג העולם שאומרים י"ג מידות ורבש"ע בשעת הוצאת ס"ת ביו"ט וכשחל בשבת א"א). ואת סתימת הפמ"ג והחיי"א הנ"ל צריך לדחוק דמ"ש שאין לחלק בין שבת ליו"ט בדינים התלויים בדיבור כונתם לשאר דיבורים אסורים כמו אמירה לנכרי וכיו"ב וצ"ע.

אבל דעת הגר"א אינה כן. דהנה בס"ד מצאנו בשו"ת שארית יעקב להגר"א יעקב זאב כ"ץ מפאסוואל נכד ר' אברהם אחי הגר"א (סי' א') שמעיד על כך שהגר"א הנהיג את בני דורו שלא לומר הרבש"ע גם ביו"ט כי אין אומרים תחינות ביו"ט וכ"ש בשבת, ומוסיף שם שאין כן מנהג כל ישראל אלא נהגו לאומרו ביו"ט כהמג"א הנ"ל. וא"כ דעת הגר"א הוא כפשטות המשנה והראשונים דלעיל דאין לחלק בין שבת ליו"ט בדין אמירת תחנונים.

ודאחינן להכי יש לבאר טעם אמירת אבינו מלכנו בר"ה כשחל בחול לדעת הגר"א (ובפרט שדעתו דדין ר"ה כשאר יו"ט שלא להתענות ושלא לבכות בו - מע"ר סי' ר"ז). וביותר קשה מ"ש בבהגר"א לענין אמירת אבינו מלכנו בשבת הן

בר"ה (בסי' תקפ"ד ס"ק ד') והן ביו"כ (בסי' תרי"ט ס"ק ט') שבשניהם שולח לירושלמי שמתיר תחנונים רק בתוך התפילה דאז הוי כעין טופס הברכה וכמו שנתבאר לעיל, וחזינן שרק כשחלים בשבת יש איסור תחנונים. ונראה מסתימת הגר"א דבר"ה ויו"כ אין איסור תחנונים בסדר התפילה כלל שלא כבשאר יו"ט, שכן זוהי מהות הימים הקדושים להתחנן ולעמוד על נפשם. וכבר כתבנו לעיל דכל טעם איסור תחנונים בשבת (וביו"ט) הוא משום דיבורים שאינם לצורך וחסרון בכבוד השבת, וכל זה לא שייך בתחנונים בר"ה ויו"כ כמבואר, אבל כשחלים בשבת כבוד השבת דוחה את אמירת התחנונים כמו בכל שבת (שו"ר דמטו משמיה דמרן החזו"א זלה"ה שמותר לבקש בר"ה בתפילה בקשות פרטיות שכל היום הוקבע לבקשות, וכדברינו). ומה שנהגו לומר א"מ בנעילה אפילו בשבת ע"פ המג"א (סי' תרכ"ג ס"ק ג') הוא מטעם מ"ש הב"י (סי' תרכ"ב) שהוא שעת גמר דין ואם לא עכשיו אימתי (אלא שהב"י נקט כן בכל תפילות יוה"כ ומנהגנו רק בנעילה), והוא כעין היתר זעקה על צרה שיש בה פיקוח נפש כמבואר לעיל.

ואוצר החכמה

ברוך רחמנא דסייען